

KAYNAKÇA

- AKARSLAN, Mediha. *Değişen Dünya Dengeleri ve Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1994.
- AYDIN, Turan. "Sovyetler Birliği Dağılırken Kazakistan", *Uluslararası İlişkilerde Olaylar ve Yorumlar*, Ankara, Ocak 1992.
- BEKMAHAHA, Emuhan. "Qazaq Halqınınq Kenasarı Bastagan Azattia Qozyalı", *Caldz*, 7, 8, 9, 10. Sayılar, 1991.
- CRUMMEY, O. Robert. *The Formation of Moskovy 1304-1613*, Longman London and Newyork.
- GOLDEN, B. Peter. *An Introduction to the History of the Turkish Peoples Ethogenesis and Early Modern Eurasia and the Middle Eurasia and the Middle East*. Otto Harrossowitz, Wiesbaden, 1992.
- GROUSSET, Rene. *Bozkur İmparatorluğu*. Çev. M[ehmet] Reşat ÜZMEN, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.
- İBADULLAYEV, Azamat - KENJETAV Dosay ve arkadaşları "Kazakistan" *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.
- KANPOLAT, Hasan. "Bağımsızlıklarının Beşinci Yılında Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetleri Arasında İmzalanan Anlaşmalar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 15, Ankara Haziran 1997.
- KIRIMLI, Meyem. "Kazakistan (Kozakların Değil) Kazakların Vatanıdır", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 16, Ankara, Haziran 1997.
- SARAY, Mehmet. *Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı"*, İstanbul, 1993.
- Tarih-i Râşidî*.
- TOGAN, İsenbike. "İmparatorluklar ve Ticaret Yolları", *1. Uluslar arası Tarih Vakfı Kongresi'ne* sunulan bildiri.
- TOGAN, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkelî, Türkiistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982.
- TOGAN, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihi Giriş*, 3. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

KİTAB-I DEDE KORKUT'TA AK VE KARA İLE İLGİLİ
UNSURLAR

Doç. Dr. Ali TORUN*

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, 14. yy. sonları 15. yy. başlarında yazıya geçirilmiştir. Bu eser, Türk toplumunun değer yargılarını bu güne taşıması bakımından önem taşımaktadır. Bu yönüyle pek çok incelemeye konu olmuştur.

Dede Korkut'ta insanın bazı hâlleri, eşyalar, hayvanlar ve coğrafyanın "ak" ve "kara" kavramlarıyla ifade edildiği görülmektedir. Bu kavramlar, bir renkten ziyade eski Türk kültüründen gelen değer yargılarının ifadesidir.

ABSTRACT

Dede Korkut Stories was put in writing at the end of 14 th century and at the beginning of 15 th century. This work is valuable as it has carried the Turkish community's accepted values to the present. in this respect, it has been the subject of several investigations.

in Dede Korkut, it is seen that some behavior of human stated by belongings, animals and the geograpy's concepts of "white" and "black". These concepts are not a color but an explanation of the accepted values coming from the old Turkish culture.

* DPÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Oğuz Türklerinin tarihi sayılan Kitâb-ı Dede Korkut âlâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân adlı on iki hikayeden oluşan eser, Türk kültürü açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Fuat Köprülü'nün ifadesiyle: ""Dede Korkut terazinin bir kefesine, Türk edebiyatı öbür kefesine konsa, yine Dede Korkut ağır basar." Bu yaklaşım oldukça iddialı olarak görülebilir. Ancak şurası bir gerçektir ki bu eser, Türk kültürünün XV. yüzyılına olduğu kadar daha önceki zamanlarına ait pek çok unsurunu bünyesinde taşımaktadır. Onda bir toplumun geçmişte ve halde ne düşündüğü, nasıl yaşadığı, neler yiyip neler içtiği kısacası bütünüyle hayatı bulmak mümkündür. Hattâ bütünüyle Türk milleti ondadır diyebiliriz. Bu bakımdan Dede Korkut, birçok açıdan araştırma konusu olmuştur.²

Biz de bu çalışmamızda Dede Korkut'ta ak ve kara ile vasıflandırılan unsurları ele alıp, bunları bir gruplamaya tabi tutarak ak ve karanın bu unsurlardaki kullanım biçimlerini belirlemeye çalışacağız.

Dede Korkut'ta insanın bazı uzuvları, hayatın bazı safhaları, eşyalar, hayvanlar, bazı coğrafi kavramlar ak ve kara sıfatlarıyla anılmaktadır. Bu noktadan hareketle Dede Korkut'ta ak ve kara ile ilgili unsurları dört ana başlık halinde toplayıp, ilgili örnekleri vereceğiz. Daha sonra bunları bir tahlile tabi tutacağız. En nihayetinde de bütün bunları toplu bir değerlendirmeye tabi tutarak bu unsurların eski Türk kültürü ile bağlantısını arayacağız. Bu maddeleri şimdi sırasıyla görelim:

1. İnsan ve İnsan Hayatıyla İlgili Unsurlar

A) İnsan Uzuvlarıyla İlgili Olanlar

a)Baş

Dede Korkut'ta kahramanlar, hayatı bir tehlike ile karşılaştığında veya bir yakınlarını kaybettiklerinde baş için kara baş ifadesini kullanmaktadırlar. Nitekim Salur Kazan, evinin yağmalandığını görünce ilini, sırasıyla su, kurt, köpek ve çobana sorar. Hepsinde de şu ifadeyi kullanır:

"Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

*Kara başın kurban olsun suyum (kurdum, köpek, çoban) sana."*³

Yine av dönüşü oğlunu göremeyen Dirse Hanın hanımı, çeşitli ihtimalleri sıraladıktan sonra sözünü şu şekilde tamamlar:

"Yalnız oğul haberini a Dirse Han söyle bana

Kara başın kurban olsun bu gün sana. (Ergin,s.30)

Oğlunu bulduktan sonra da aynı ifadeyle:

"Öz gövdende canın var ise oğul haber bana

Kara başın kurban olsun oğul sana." (Ergin, s.31,32) şeklinde hitap eder.

Bamsı Beyrek, kervancıdan yakınlarıyla ilgili haber sorarken yine *"Kara başın kurban olsun kervancı sana."* (Ergin, s. 76) ifadesini kullanır.

Dede Korkut'ta bu hususta oldukça bol örnek bulunmaktadır. Bunların hepsini teker teker sıralamayı gerekli görmüyoruz. Verdiğimiz örnekleri değerlendirecek olursak; başın sıfatı olarak kullanılan karanın, maddî bir renkten ziyade kişinin içinde bulunduğu ruh haline işaret ettiği açık bir şekilde görülür. Zira bu sözlerin sahipleri olan kişiler yaşlı olup beyaz saçlara sahiptirler. Bu durumda baş kelimesi kara kelimesiyle terkip haline geldiğinde dertli, bunalmış vb. manaları kazanmaktadır.

Nitekim bu gün mutlu, sevinçli günlere ak gün, felaket zamanlarına da kara gün denilmesi ; Alevilerin tarikat sırlarına nâ-mahrem olanlara kara baş veya ağzı kara demeleri⁴ karanın hep bu uğursuzluk ifadesinden kaynaklanmaktadır.

b) Bağır

Aynen başta olduğu gibi kahramanların dertli anları kara bağır deyiimiyle ifade edilmektedir:

"Kazan 'ın kara süzme gözleri kan yaş doldu, kan damarları kaynadı, kara bağırı sarsıldı." (Ergin, s. 44). Kara, burada diğer kelimelerle hem bir aliterasyon yaratmakta, hem de Kazan'ın ruh halini tavsif etmektedir. Baş için söylediğimiz gibi kara burada da dert, hüznün vb. kelimelerin nüansı olan kavramları ihtiva etmektedir.

Nitekim bu gün bu ifade deyimlerimizde bütün canlılığıyla yaşamaktadır.

c) Ten

Dede Korkut'ta kahramanların tenleri aktır. Kırk nâmert Dirse Han için *"Gelin Dirse Hanı tutalım, ak ellerini ardına bağlayalım, kıl sicim ak boynuna takalım."* diyerek ona tuzak

hazırlarlar. Neticede Dirse Hanı tutarlar, ak ellerini ardına bağlar, kıl sicimi boynuna takar, ak etinden kan çıkıncaya kadar döverler (Ergin, s. 33).

Uruz kafire esir düşünce Burla Hatun, kocası Kazan'a ana hissiyatıyla: "*Sarı yılan sokmadan akça tenim kalkıp şişiyor*" (Ergin, s. 104). şeklinde hitap eder.

Buralarda geçen ak ve akça kavramları ten beyazlığından ziyade temizlik, arılık, ululuk vb. manalarında. Zira eski Türk kültüründe aklık, temizliktir, anlıktır, ululuktur. Yaşlılık ifadesi olarak ak sakallık, tecrübe ile dolu oluş, ve büyüklük ifadesidir⁶.

Düşman ise kara tenlidir. Kazlık oğlu Yiğenek, kafirin omzuna bir kılıç vurur, giyimini kuşamını doğrar, altı parmak derinliğinde yara açar, kafirin kara kanı fişkur, kara kalçası, çizmesi kan olur. Burada kafirin kan ve kalçasının kara ile sıfatlandırılması, karanın pis, murdar vb. manalara gelmesinden dolayıdır.

d) Yüz-Al in

Yüz ve alnın ak sıfatıyla ifade edilmesi bu kelimenin temizlik, dürüstlük, şeref vb. manalarından dolayıdır.

Kavramın bu manasını Dirse Hanın Boğaç Hana söylediği: "*Ak yüzlü ela gözülü gelinler gider ise benim gider*" (Ergin, s.35) sözüyle, Begil'in ak alınlı Bayındır Hana hisse çıkarmasında (Ergin, s. 185.) görmekteyiz.

Aynı anlamı şu atasözü ve deyimlerimiz de taşımaktadır:

"*Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur.*"⁷, "*Alnın akıyla*"⁸, "*Alın açık, yüzü ak*".

Yüz ve alnın utanılacak bir durumda ise kara sıfatını almaktadır: "*Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar*"⁹, "*İsteyenin biryüzlü kara, vermeyenin ikiyüzlü.*"

e) Süt

Dede Korkut'ta anne sütü aktır. Süt renk itibariyle beyazdır. Başka renkte olması da mümkün değildir. Bu itibarla renk olarak başkalarıyla karışma ihtimali bulunmadığı için ayrıca ak sıfatını almasına gerek yoktur. Ne var ki deyimlerimizde de görüleceği gibi anne sütü ak sıfatıyla bir arada kullanılmaktadır. "*Ananın ak sürül gibi helal olsun.*" deyiminde görüldüğü gibi helal kelimesiyle bir arada kullanılmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi anne sütü aktır, yani helal ve temizdir. Dede Korkut'un mukaddime faslında

ozan dilinden zikrolunan "*Ak sütünü doya doya emzirse ana güzel.*" (Ergin, s. 18). Ananın Deli Dumrul'a: "*Dolu dolu ak sütünü emzirdiğim oğul.*" (Ergin, s. 124), Boğaç Hanın annesine: "*Beri gel ak sütünü emdiğim kadını ana.*" hitapları sütün bu özelliklerine işaret etmektedir.

B) İnsan Hayatının Değişik Anlarıyla İlgili Olanlar

a) Rüya

Dede Korkut'ta iki yerde Karacık Çoban (Ergin, s.41) ile Sahur Kazan (Ergin, s.43)'in kara kaygılı rüya gördüklerini tespit ettik. Buradaki karanın renk olarak kullanılmadığı aşikardır. Buradaki karayı kaygılı kelimesinin mütemmimi olan korkunç, dehşet verici vb. manalarla izah edebiliriz.

Karanın bu manasını, vergi vermeye alışmamış, büyük devlet içinde yaşamamış geri Altay Türklerinin vergi için kullandıkları kara alman¹² ifadesiyle, kara humma deyiminde görmekteyiz.

b) Düğün

Beyrek'in nişanlısı Banı Çiçek, başkası ile evleneceği zaman Beyrek'in kız kardeşi "*Toyun kara oldu.*" diye ağlar. Bundan önceki bahislerde de ifade edildiği gibi kara renk değil; felaket, yas vb. manalardadır. Aynı manayı kara gün, kara haber deyimlerinde de görmek mümkündür.

c) Ölüm

Dede Korkut'un Boğaç Han boyunda "*Kara ölüm geldiğinde geçit versin.*" (Ergin, s.37) diyerek ölüm, kara olarak nitelenir. Diğer boylarda bununla ilgili başka kayda rastlamadığımız gibi, zıddı olan ak ölüm de geçmemektedir. Bu itibarla buradaki karayı korkunç, acı vb. kavramlarla izah edebiliriz.

2. Eşyalar

a) Giyim-Kuşam

Dede Korkut'ta üç türlü giyim-kuşam görmekteyiz. Bunlar: ak, kara ve kırmızı giyimdir. Buradaki renklerin her biri birer değeri ifade etmekte ve sosyal statüyü belirleyici bir unsur olarak anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili tespitlerimizi görelim:

Kafir, ekserî **kara** giyimlidir. Bu klişe söz, Dede Korkut'un muhtelif boylarında sık sık tekrarlanır. "**Kara giyimli, azgın dinli kâfirlere bir oğul aldırđnsa söyle bana.**"(Ergin, s.30); "**Kara elbiseli kâfirlere rastladın mı?**"(Ergin, s.176). vb. ifadelerdeki **kara**, düşmanın giydiği zırhın renginden kaynaklanan bir maddî renge işaret edebileceği gibi, kendininkine benzemeyen giyme toplumun verdiği tuhaf, kötü vb. manalarında bir sıfat da olabilir. Biz -Türklerde karanın ekserî süflî kavramlar için kullanıldığı nazan dikkate alınrsa- bu sıfatın ikinci manasında kullanıldığı görüşündeyiz.

Kafir giyimini Oğuz Türkleri bu şekilde **kara** sıfatıyla aşağılamakla birlikte, kendileri de bazı hayat hadiseleri karşısında **kara** giyinmektedirler:

"*Pay Püre Beyin penceresi altın otağınaferyat, fığan girdi. Kız gelini kah kah gülmez oldu. Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeş ak çıkardı kara elbiseler giydiler.*" (Ergin, s. 73).

"*Beyrek bundan geçti, büyük kız kardeşlerinin yanına geldi. Baktı gördü kız kardeşleri karalı mavilli oturuyorlar.*" (Ergin, s.82).

"*Anam benim için mavi giyip kara sarımsın, kudretli Oğuz ilindeyasını tutsun.*" (Ergin, s. 110).

"*Kaza benzer kız gelini ak çıkardı, kara giydi. Ak boz atının kuyruğunu kestiler. Kırk elli yiğit kara giyip mavi sarmıldılar.*" (Ergin, s.220).

Misallerde görüldüğü gibi esaret, ölüm gibi hayat hadiseleri karşısında kişinin yakınları yas alameti olarak **kara** giyinmektedir. Bu durumda **kara** giyinmek bir yas alameti olarak kabul edilmektedir.

Kara elbisenin, ifade ettiği bu mananın yanı sıra **ak** elbise de kişinin medenî durumuna işaret etmektedir: Bamsı Beyrek'e adaklısından **kırmızı kaftan** geldiğinde, arkadaşları bu durumdan müteessir olurlar. Üzüntülerine sebep olarak da: "*Nasıl müteessir olmayalım, sen kızıl kaftan giyiyorsun, biz ak kaftan giyiyoruz,*" (Ergin, s. 72). cevabını verirler. Burada görüldüğü gibi **kızıl evliliğe**, **ak** ise **becarlığa** işaret etmektedir. Ashında yiğitlerin üzüntülerinin sebebi **ak** giymekten değil, **becar kalmaktan** kaynaklanmaktadır.

Tarihte, Alparslan'ın Malazgirt Meydan Muharebesi öncesinde **beyaz elbise** giydiğini görmekteyiz. Bahattin Ögel, Alparslan'ın bu tutumunu bir yas alameti olarak nitelemektedir¹⁵.

Halbuki bu giyim bir yas alameti değil, şehadete hazır bir insanın kefenini sağlığında giymesidir. Burada tamamen maddî bir renk söz konusudur. Bu itibarla **ak**, mürüvvet ve dileğin; **kara** ise yasin sembolüdür. Bu gün dahi nişan elbisesinin **mavi**, **kırmızı** vb. renklerden seçilmesine karşılık gelinliğin **beyaz** renkli olması bu sebepten kaynaklanmaktadır.

b) Otağ-Ev

Bamsı Beyrek esareten kurtulup gelince kız kardeşine: **karalı mavilli otağın** kime ait olduğunu sorar (Ergin s. 81). Buradaki **karalı mavilli otağ** ifadesi otağa dikilen **karalı mavilli** bayraktan kaynaklanmaktadır. Bu ise tamamen yas alameti olarak **karalı mavilli** giyinmekle ilgilidir.

Dede Korkut'ta bir değer yargısı olarak **kara otağ** görmekteyiz. Boğaç Han boyunda, olayın kuruluşuna zemin hazırlayan ilk hareket bu **kara otağ**dan kaynaklanmaktadır. Oğlu olanı **ak otağa**, kız olanı **kızıl otağa**, oğlu kız olmayanı ise **kara otağa** yerleştirirler. **Kara otağa** müstehak olarak gördükleri kişiyi ise **Allah'ın kargdığı** (lanetlediği) kişi olarak tavsif ederler (Ergin, s. 21). Dirse Han ise kendine yapılan bu muameleye şu şekilde tepki verir: "*Benim ne eksikliğimi gördü, kılıcımdan mı gördü, soframdan mı gördü, benden aşağı kimseleri ak otağa, kızıl otağa kondurdu, benim suçum ne oldu ki kara otağa kondurdu?*" Ergin, s. 22). **Kara otağa** gösterilen bu tepkinin sebeplerini geçmişte aramak gerekir:

Eski Türklerde üç tip çadır görmekteyiz. Bunlardan **kara çadır**, mahkum sınıfı teşkil eden **kara kemiklere**; **ak otağ**, hakim olan **ak kemiklere**; **kızıl otağ** ise altın kemikler yani hakimiyeti elinde tutan tiginlere aitti.¹⁴ Bu tasniften anlaşıldığına göre **ak hakimiyetin**, **kara** ise **mahkumiyetin** sembolüdür.

Beyaz renkli olmasa da içinde saygıdeğer kişilerin oturduğu büyük ve göz alıcı otağlara **ak otağ**, **ak ev** denilmesi aynı saygın manasındandır.¹⁵

Dirse Hanın **kara otağa** oturtulmasının temelinde, oğlu kız olmadığı için neslinin devam edemeyeceği, dolayısıyla hakimiyetin başka ellere geçeceği endişesi vardır. Bu durum ise onun saygınlığını gölgelemektedir.

Eski Türklerde idare eden **ak**, idare edilenler **kara** sıfatı aldıkları için tarihte birçok topluluk **ak** ve **kara** sıfatlarını almışlardır: **Ak Hun**, **Sarı (Ak) Türgiş**, **Kara Türgiş**, **Sarı Uygur**,

Sarı (Ak) Oğur, Kara Bulgar, Kara Hazer, Ak Hazer, Ak Kuman, Kara Kuman, Kara Macaristan, Ak Macaristan, Kara Kıpçak¹⁷, Kara Kırgız, Kara Kalpaklar, Kara Koyunlar, Ak Koyunlar... Bu topluluklar hakimiyet veya mahkumiyet durumlarına göre ak veya kara şeklinde nitelenmişlerdir. Dolayısıyla kara sıfatını alan bir il, kurtulmak ve intikam almak hazırlığında demektir¹⁸. Bolak kavminin Kıpçaklara esir düşünce Kara Bolak unvanını alıp esareten kurtulunca da bu sıfatı atması bu sebeptendir. İlin kara sıfatını almasından sonra hükümdarın da Kara Han veya Moğolca aynı manaya gelen Kür Han adını aldığı görülmektedir .

Ak ve karanın bu hakimiyet ve mahkumiyet manalarından dolayıdır ki nesli olmayan kara sınıfına konulmakta Dirse Handa görüldüğü gibi ona bayağı muamele yapılmaktadır. Bu bayağı manasından dolayıdır ki, kara otağ hoş görülmemekte, uğursuz olarak nitelenmektedir. Ozan dilinden söylenen mukaddimedeki: *"Misafiri gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi"* (Ergin, s. 16). sözü toplumun kara otağ, kara ev hakkındaki kanaatini pek güzel ifade etmektedir. Bu gün Türkmenlerde düğün gününde bir geceliğine de olsa beyaz çadır kurmaları²⁰ akın uğurlu kabul edilmesindedir.

c) Sancak

Dede Korkut bir duasında ak sancaktan bahsetmektedir: *"Ak sancak kaldırınca Müslümanlar arkası olsun."* (Ergin, s.64). Ak sancak burada yine otağda olduğu gibi uğurluluk, saygınlık ve hakimiyetin sembolüdür.

3. Hayvanlar

Dede Korkut Destanlarında sadece koyun ak ve kara tasnifine tabi tutulmakta, buna karşılık köpek, ejderha, kaplan ve domuz ise yalnızca kara sıfatını almaktadır. Buradaki ak ve kara diğer unsurlarda olduğu gibi bu hayvanların maddi renklerinden ziyade onların karakteristik vasıflarını ifade etmektedir. Ak ve karanın metinlerdeki kullanımlarını gördükten sonra bu görüşümüz daha da bir kuvvet kazanacaktır:

Kazan, evinin yağmalanması üzerine kurttan ilini sorar. Bu arada kurdü vasıflandırırken *"Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılayan"* (Ergin, s. 45) ifadesini kullanır.

Begil *"Akça yüzlü oğluna akça koyun verir."* (Ergin, s. 185). Her iki örnekte de görüleceği gibi söz konusu olan beyaz renkli koyun değildir. Zira kurt, koyunu rengine göre değil,

zayıfına semizine göre seçer. Bu itibarla akça koyun besili, semiz, makbul koyun manasındadır. Haliyle şölenlik koyun da akça yani makbul koyundur.

Buna mukabil, Dirse Hana bir aşağılama ifadesi olarak **kara koyun** yahnisi ikram edilmektedir. Halbuki bir halk türküsünde de ifade olunduğu gibi: *Kara koyun etli olur/ Kavurması tatlı olur.* " et tadının rengine göre farklı olması gerekir. Dirse Han'a ikram olunan koyun siyah koyun eti değil, akça koyunun zıddı olarak zayıf, makbul olmayan koyun etidir.

Diğer hayvanlara gelince; Kazan, Tepegöz'ü tasvir ederken:

"Kara ejderha oldu Tepegöz

Gökyüzünde çevirdim yenedim Başat

Kara kaplan oldu Tepegöz

Kara kara dağlarda çevirdim yenedim Başat" (Ergin, s. 165). Ejderha ve Kaplan için kara sıfatını kullanır. Kazan, **kara** köpekle haberleşir (Ergin, s. 45).

Metinlerde geçen kara ejderha, kara kaplan, kara köpek ifadeleri bu hayvanların karakteristik özelliklerinden olan tehlikeli, korkunç, can alıcılık vb. sıfatlarından dolayı kara ile anılmaktadırlar. Bu itibarla kara bir tehlike ve onun nüansı olan kavramlara karşılık olarak kullanılmaktadır.

Dede Korkut'ta kara, bir başka hayvan, domuz için kullanılmaktadır. Bilindiği gibi domuz İslamiyet'ten önce de, İslamiyet'ten sonra da Türklerce makbul bir hayvan değildi. Düşmanın esir düşen Türk kahramanlarına **kara domuz** eti yedirmesi (Ergin, s.79) ve onları **kara domuz** damında yatırması (Ergin, s.109) Dede Korkut kahramanları için en büyük hakaret ifadesidir. Burada domuzun kara sıfatını alması, onun Türklerce pis, murdar tanınmasından ileri gelmektedir. Buna göre kara burada da pis, murdar anlamı kazanmıştır.

Hayvanların renklerine göre tasnif edilip, renklerine göre değer kazandıklarını veya kaybettiklerini daha eski Türk kültüründe de görmekteyiz:

Katanov'un tespitine göre Sayaglar üç yılda bir yaptıkları dağ ayininde üç yaşını geçmemiş **beyaz** koçlar kurban ederler²¹, Beltirler de bir kısım ayinlerinde kesecekleri kurbanların **beyaz** tüylü, **siyah** başlı olmasına dikkat ederlerdi²².

Şaman ayinlerinde huş ağacı ormanındaki ayinler Bay Ülgen'e yapılır, ona beyaz yani açık renkli kurban takdim edilir. İkinci tip ayinler, evde ve ölümlü halinde ölünün şerikleşmiş ruhunu

evden uzaklaştırmak için Erlik Han namına yapılırdı. Buna da siyah renkli yahut koyu renkli hayvan takdim edilirdi".

Beyaz renkli hayvanın makbul tutulması aka makbullük, siyah renkli hayvanın şerirliği ise karaya böyle bir uğursuzluk manası yüklemiştir. "*Aralarından kara kedi geçti.*" deyiminde bu anlayışı görmek mümkündür.

4. Coğrafi Tabirler

Dede Korkut'ta deniz ve özellikle dağlar, kara sıfatı ile birlikte anılmaktadır. Diğer unsurlarda olduğu gibi buradaki karayı da dağ ve denizlerin rengine bağlayamayız. İlgili örneklerde de görüleceği gibi kara kelimesi dağların sıfatı olarak yüksek, geçit vermeyen, karlı kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır:

"*Kara dağımın yükseği kardeş de / Ne duruyorsun oğul kaştur*" (Ergin, s. 190).

"*Kara dağımın yükseği oğul / Kanlı sıyımın taşkıını oğul*" (Ergin, s. 107).

"*Karşı yatan kara karlı dağlardan aşar olsa / Allah taâla senin oğluma aşit (geçit) versin*" (Ergin, s.64).

"*Karlı kara dağların yıkılmasın*" (Ergin s. 58).

"*Karşıyatan kara dağlar ihtiyarlasa*" (Ergin, s. 111).

"*Kara deniz gibi kararıp gelen nedir ... Kara dentz gibi çalkamıp gelen kafirin askeridir*" (Ergin, s. 98).

Bu ifadelerde kara kelimesi yüksek, sarp, tehlikeli manalarıyla dağları; tehlikeli, hırçın vb. manalarıyla da denizi tasvir etmektedir.

Eski Türklerdeki coğrafi taksimata göre yukarı ki dünya kutsal unsurların barındığı yerdir ve aka tekabül eder. Orta dünya ise ak ve kara unsurlarına, aşağıki dünya ise şerir ruhların dünyası olup yalnızca karaya tekabül eder²⁵. Bu taksimat eski Türklerin ruhlarla ilgili inançlarından kaynaklanmaktadır.

Altay panteonunda ruhlar ak nemeler ve kara nemeler olmak üzere ikiye ayrılırlar²⁶. Bunlardan ak ruhlar iyi ruhlar, kara ruhlar ise zarar veren kötü ruhlardır²⁷. Dağlar barındırdıkları bu ruhlara göre ad alır. Bilhassa Kuzey Türkleri mitolojisinde Aktağ, mukaddes ve iyi ruhların barındığı yer olarak kabul edilmektedir .

Yine Dokuz Oğuz menkabesinde Gök Kızı'nın Bögü Kağan'ı Ak Dağ'a götürüp dinî ve sihrî bütün sırları öğrettiğini²⁸, Yesevî hükümdarının avlanmasına engel olan Karacuk dağının Ahmet Yesevî'nin kerametıyla ortadan kalktığını görmekteyiz²⁹.

Buralarda görülen ak ve kara sıfatları dağların rengiyle değil, iyi veya kötü ruhlarla ilgilidir.

Netice

Eski Türkler başlangıçta demokratik bir yapıya sahipti. O zaman toplumda ak ve kara şeklinde bir siyasî , sosyal vb. bir tasnife ihtiyaç yoktu. Fakat potlaç tatbik edilince Türk ili içinde hakim ve mahkum sınıflar ortaya çıktı. Bilhassa alınan eserler mahkum sınıfı oluşturdu. İki sınıf ortaya çıkınca hakimlere ak süyek (ak kemik), mahkumlara da kara süyek (kara kemik) adları verildi³¹. Toplum bu şekilde eşit olmayan iki gruba ayrıldıktan sonra ilahlar ve ruhlar da bu topluluğun timsali olmaktan çıkarak grupların timsalleri oldular. Böylece bütüncül özelliklerini kaybedip gruplara hatta fertlere ait oldular. Toplum yapısında ortaya çıkan bu tabakalaşmaya bağlı olarak ilah ve ruhlar da bir taksimata uğradılar. Bu taksimatlardan biri ikili tasnif ki iç-dış, sağ-sol, ak-kara biçimindedir. İç, sağ, ak unsurları Çinlilerin yang; dış, sol ve kara unsurları da Çinlilerin yen diye tabir ettikleri unsurlara karşılık gelir. Bu itibarla konumuzla ilgili olan ak, İlahî kutsallığın; kara, Şeytanî kötülüğün ifadesi olarak kabul edilmiştir. Bunun için ak şaman, ak neme, ak kemik vb. ak sıfatını taşıyanlar iyi; kara şaman, kara neme, kara kemik vb kara sıfatını taşıyanlar da kötü telakki edilmiştir³².

Değişik örnekleriyle ortaya koyduğumuz gibi Dede Korkut'ta görülen ak ve kara maddî maddî renkten ziyade insan veya eşyanın farklı karakterlerine işaret etmektedir.

Kendine faydası olan ve iyi olarak kabul edilen nesnelere ve olaylar ak sıfatını almakta, aksi olanlar ise kara sıfatıyla anılmaktadır. Bu taksimat tamamen eski Türklerde görülen ikili taksimatın izlerini taşımaktadır. Bu itibarla Dede Korkut'ta yalnız bu konuda değil, pek çok konuda eski Türk kültürünün izlerini bulmak mümkündür.

NOTLAR

1 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1988, s.5.

2 Bu hususta daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Kaplan, "Türk Destanında Alp Tipi", "İki İnsan İki İnsan Tipi", "Dede Korkut Kitabında Kadın", "Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", "Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut Kitabında Eya ve Aletler", Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, Dergah Yayınları, İstanbul 1976, s. 11-94; Müjgan Cumbur, "Dede Korkut Oğuznamelerinde Kadın", Türk Yurdu, S.XI, Ankara 1960, s.53. vd.; Abdulkadir İnan, "Dede Korkut Kitabında Bazı Motiflere ve Kelimelere Ait Notlar", Makaleler ve İncelemeler, 173-190;

Saim Sakaçoğlu, Dede Korkut Kitabı I, II, Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Konya 1988, vd.

¹ Muharrem Ergin, a.g.e., s.45,46. Bundan sonra örnek metinlerde verilen sayfa numaraları bu esere aittir.

² Ziya Gökalp, Türk Töresi, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., Ankara, 1976, s.73.

³ Ziya Gökalp, a.g.e., s.74.

⁴ Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s.377.

⁵ Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Atasözü numarası:301).

⁶ Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984 (Deyim numarası: 2507).

⁷ Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası:2504).

⁸ Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü I, (Atasözü numarası:271).

⁹ Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası: 1242).

¹⁰ Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI, s. 437.

¹¹ Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 383.

¹² Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s.22; 156.

¹³ Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VII, s.281.

¹⁴ Gökçin Çandarlıoğlu, Türk Destan Kahramanları, And Yayınları, İstanbul 1977, s. 26.

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1977, s. 232.

¹⁶ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s.163.

¹⁷ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s. 154.

¹⁸ Alirıza Yalçın, Cemupta Türkmen Oymakları II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 422.

¹⁹ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.53,54,

²⁰ a.g.e. s.54.

²¹ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s. 119.

²² Ömer Asım Aksoy, Deyimler Sözlüğü 2, (Deyim numarası:2609).

²³ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s. 155.

²⁴ Abdulkadir İnan, a.g.e., s.39.

²⁵ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s.86; 154.

²⁶ Bahattin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş VI, s. 386.

²⁷ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1980, s. 61.

²⁸ Fuat Köprülü, İlk Mutasavvıflar, Gaye Matbaacılık Sanayi, Ankara 1981, s. 29,30.

²⁹ Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s.80.

Yönlere de bu renklere göre bir taksime tabi tutulmuştur: gök doğuya, kızıl güneye, ak batıya, kara kuzeye karşılık gelmektedir. Bu taksimatın izlerine Dede Korkut'ta rastlayamadığımız için bu konuyu ele almadık. Bu taksimatla ilgili daha fazla bilgi için bakınız, Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, s. 48; 54,55; 131.

XVI. YÜZYIL DİVÂN VE HALK ŞİİRİNDE BAHAR KAVRAMI*

Dr. Kadir GÜLER**

ÖZET

Yazılı edebiyatımızın ilk eserlerinden günümüze uzanan çizgide üzerinde en fazla durulan konuların başında tabiat, mevsimler ve mevsimlerden de bahar gelmektedir.

Bahar mevsimini bayram olarak kutlayan Türk milleti, bu günleri millet olma şuurunun şekillendiği günler olarak kabul etmektedir.

Bu yazımızda Halk ve Divân şairlerimizin ortak konularından biri olan bahar, kullandıkları kavramlar açısından karşılaştırılacaktır.

SUMMARY

Nature and season especially spring-time are the subject matters that have been used by the writers of a live starting from the first literary works of our written literature came to the present-day.

The Turkish-nation who celebrates the spring-time as a festival considers there days on which they started to become conscious about their own-nation.

In this essay the spring-time which had been the common subject-matter of folk-poets and Divân-poets will be compared with its meanings.